

14. Тимофієнко В.І. Історія української архітектури / Тимофієнко В.І.[та ін.]. – Київ: Техніка, 2003. – 472 с.
15. Чернихівський Г.І. Почаївська Свято–Успенська лавра / Чернихівський Г.І., Болух В.О. – Тернопіль: Збруч, 2006. – 48 с.
16. Швалюк І. Роль духовенства в релігійно–церковному та громадському житті Кременецького повіту міжвоєнного періоду/ Швалюк І. // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1, ч. 3. –С. 62-64.
17. Свято-Успенская Почаевская лавра. Страницы истории. – Режим доступу: <http://www.pochaev.org.ua>

УДК [726.012+726.025.4]:27-523.4

doi: 10.31650/2519-4208-2019-19-191-199

ХРАМ-РОТОНДА СВ. ПАРАСКЕВИ СЕРБСЬКОЇ В С. ЗОЗУЛЯНИ РИБНИЦЬКОГО РАЙОНУ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО РЕГІОНУ РМ XVIII – КІН.ХІХ СТ.

Чень Л.Я., к.арх., доцент кафедри архітектури та реставрації

Національний університет «Львівська політехніка»

Рязанова Н.О., студентка кафедри архітектурного проектування і інженерії

Національний університет «Львівська політехніка»

Анотація. В статі проведено комплексне дослідження ротонди в селі Зозуляни Рибницького району Придністровського регіону РМ, виявлено етапи побудови та архітектурно-композиційні особливості. Оскільки ця територія не досліджена з архітектурної точки зору і маловивчена археологами, основним завданням стало на основі аналізу, натурних обстежень, архівних, іконографічних та картографічних матеріалів і спогадів мешканців звернути увагу на архітектурну та історичну значимість сакральних пам'яток, а також на незадовільний стан досліджуваної пам'ятки і нефаховий підхід до реставрації об'єкта. У процесі дослідження було виявлено 4 етапи побудови церкви-ротонди св. Параскеви Сербської, кожен з яких представлений на графічній гіпотетичній реконструкції. Використовуючи обміри ротонди, вдалося провести аналіз архітектурно-просторової композиції, на основі чого було зроблено висновки про спадкоємність кам'яного храму плетньовому. В результаті були запропоновані заходи щодо збереження, консервації і подальшої реставрації об'єкта.

Ключові слова: храм, ротонда, етапи побудови, композиційні особливості, Подністров'я, Подільська губернія, реставрація, Зозуляни, Св. Параскева.

ХРАМ-РОТОНДА СВ. ПАРАСКЕВЫ СЕРБСКОЙ В С. ЗОЗУЛЯНЫ РЫБНИЦКОГО РАЙОНА ПРИДНЕСТРОВСКОГО РЕГИОНА РМ XVIII – КОН. XIX ВВ.

Чень Л.Я., к.арх., доцент кафедры архитектуры и реставрации

Национальный университет «Львовская политехника»

Рязанова Н.А. студентка кафедры архитектурного проектирования и инженерии

Национальный университет «Львовская политехника»

Аннотация. В статье проведено комплексное исследование ротонды в селе Зозуляны Рыбницкого района Приднестровского региона РМ, выявлены этапы постройки и архитектурно-композиционные особенности. Поскольку эта территория не исследована с архитектурной точки зрения и малоизучена археологами, основной задачей стало на основе

анализа, натуральных обследований, архивных, иконографических и картографических материалов и воспоминаний местных жителей обратить внимание на архитектурную и историческую значимость сакральных памятников, а также на неудовлетворительное состояние исследуемого памятника и непрофессиональный подход к реставрации объекта. В процессе исследования было выявлено 4 этапа постройки церкви-ротонды, св. Параскевы Сербской, каждый из которых представлен на графической гипотетической реконструкции. Используя обмеры ротонды, удалось провести анализ архитектурно-пространственной композиции, на основе чего последовал вывод о преемственности каменного храма плетневому. В результате были предложены меры по сохранению консервации и дальнейшей реставрации объекта.

Ключевые слова: храм, ротонда, этапы постройки, композиция, Поднестрие, реставрация.

**ST. PARASKEVA SERBSKA'S; ROTONDA IN ZOZULYANY VILLAGE OF RYBNITSA DISTRICT IN TRANSNISTRIAN REGION OF REPUBLIC OF MOLDOVA
18-LATE 19th CENT**

Chen L.Ya., associate professor of the department of restoration and architecture

National University Lviv Polytechnic

Ryazanova N.O., student, Institute of Architecture, Dept. Architectural Design and Engineering

National University Lviv Polytechnic

Annotation. In this article author conducted comprehensive studies the rotunda in the village Zozuliany of the Rybnitsa district of the Transnistrian region of the RM and the stages of construction and identified architectural compositional features.

The first documentary mention of the village is dated back to the early 18th century. It had been already mentioned in documentary sources about the existence of a church in honor of St. Paraskeva Sebska.

Historical description of the church was discovered in the acts of visitation in 1769. It tells about exciting church in honor by St. Paraskeva, which was funded by prince Alexander Lyubomirsky, the landowner of the village Zozuliani in the Bratslav palatinate. The second stage - the laying of the temple in 1845. According to Podilsky diocesan information, a stone church in the village Zozuliany was laid in 1845. The church was built on the means of parishioners and the efforts by priest Simeon Lozynsky. Zozulian rotunda has a centric composition, was covered with a hemispherical dome that rests on the outer walls. The inner space of the Church of St. Paraskeva Serbska is perceived as a single whole. The interior of the rotunda is not high-rise, the entire interior is open to the viewer. Outside the windows are decorated with semicircular crosspieces and triangular sandriks. Avant-corps are crocheted with laconic triangular gables. Supported by a stylistic composition and it was probably the triangular sandrik that was not bothered by our time above the main entrance. Completes the composition of the dome crowned with a dull headboard on a small bath. On the map of the Kherson province in 1877 two types sacral buildings in the village are marked in map legend: wooden and stone. Then, the temple exists in its II stage, which is why this wooden building is likely to be a bell tower, but no images or descriptions of the temple have survived. III stage - rebuilding, which was finished in 1895. To the temple from the west, a belfry is attached to the synod to the general image of the church: any domes are replaced on the bulb, the bell tower is attached to the church with a sharp tent roof, and so on. IV stage - 1921-1929 - decline and conservation. With the advent of Soviet power on the territory of the Transnistria, there were several parishes. As a result of neglect, the church started collapse and by the beginning of the 10th years of the 21st century.

Analyzing the masonry and the general condition, we find on the facades, namely (only on the Avant-corps) separate pebbles with the image of a horizontally oriented cross. After the breakdown of the masonry in 1895, we find the same signs from the main facade. It

follows from the reports that at the second stage the church really has a rhizolite from the third party, identical to the other. The temple is included in the state register of monuments of the republican significance (protective number 38).

In 2012 the restoration of this unique sacred object started. However, it was carried out without a complex historical and architectural research. The bell tower is demolished, only small columns in the form of buttresses are left. Staircases of railings and railing were dismantled. On the basis of compositional and proportional analysis of the rotunda church, we can note the following features: the total volume of the church perfectly fits into the cube, that is, the diameter on the outer dimensions is the height of the church. It is these dimensions and cartographic confirmation of the location of the church that the rotunda church is on the same foundations on which the pletnoy was built and has the same principles of composition and proportions. The church has three apse in the form of rectangular niches in the walls of the eastern, north-eastern and northwest sides. On the main axes from the north, south and east - are located margarine: from the northern facade there was a doorway, from the southern facade the doorway was laid in the course of modern completion. Thus stone rotunda is constructed according to the nature and forms of the first plan. In its composition has a certain module and principles. Although for this area the architectural project was a rare phenomenon, the church was built by an architect, but the project was not preserved. On the basis of historical and architectural analysis it is necessary to develop complex measures of physical preservation, the project of complex restoration, conservation, repair, restoration of lost elements of buildings, having artistic value, on the basis of scientifically substantiated documentation, to improve engineering networks, access roads and roads to the temple, to provide illumination of the temple territory.

In the course of the study, the architectural and compositional features of the Paraskeva Serbska church were identified and the stages of its construction were determined. The temple belongs to a rare type of rotunda temples, which were not a typical phenomenon in Podillia and Bessarabia. The features of the architectural solution and the artistic style of the first stages are characterized. It is proved, on the basis of research, of the need for professional restoration of a unique sacral object with the restoration of architectural appearance in the 2nd stage.

Key words: church, rotunda, stages of construction, composition, Subdistria, restoration.

Мета. Дослідити еволюцію розвитку храму-ротонди в селі Зозуляни, визначити архітектурно-просторові та композиційні особливості і запропонувати реставраційні заходи.

Актуальність проблеми. Церковна архітектура середнього Подністров'я (нині північна частина Придністровського регіону РМ) має цікаві і унікальні приклади зодчества XVIII-XIX ст., які знаходяться в незадовільному стані: храми руйнуються через природні умови і недбале ставлення місцевих жителів та влади, а також зменшення кількості віруючого населення. Відновлення храмів проводиться непрофесійними місцевими майстрами нефахово, без ґрунтового дослідження історії храму, архітектурно-композиційного і стилістичного аналізу його первісного вигляду. В результаті церковні об'єкти втрачають свою автентичну архітектурно-мистецьку значимість. Виникає необхідність у збереженні і реставрації цих унікальних сакральних споруд, які дійшли до наших днів в напівзруйнованому стані, оскільки вони становлять вагому частку багатой культурної спадщини Придністровського регіону РМ.

Аналіз попередніх досліджень. Храми-ротонди були предметом дослідження В.Січинського, Г. Логвина, І.Могитича, Патріарха Димитрія (В.Яреми), Ю. Дибби та ін. Аналіз історико-бібліографічних джерел показав, що тема архітектурно-просторових та композиційних особливостей ротонд регіону є недослідженою. Відсутність комплексних досліджень архітектурно-просторової і композиційної організації цих сакральних пам'яток приводить до нефахової відбудови та реставрації цих споруд.

Предмет дослідження. Особливості етапів формування архітектури церкви-ротонди Параскеви Сербської у XVIII-XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Село Зозуляни розташоване на березі р. Дністра в 50 км від міста Ямпіль Вінницької області. З літописних джерел відомо, що село входило до складу Речі Посполитої Брацлавського воєводства до 1793 року. В результаті II поділу воно відійшло до Російської імперії і увійшло до складу Ольгопольського повіту Подільської губернії. Церква св. Параскеви Сербської приписана до Рашківського православного деканату.

Перша документальна згадка про село відноситься до початку XVIII століття. Тоді село було у складі Брацлавського воєводства Речі Посполитої. Вже тоді зазначено в документальних джерелах існування церкви на честь Св. Параскеви Сербської.

I. Етап побудови. Історичний опис церкви знаходимо в актах візитації 1769 року. З візиту дізнаємося про наявність у селі Зозуляни Рашківського деканату Брацлавського воєводства церкви на честь Св. Параскеви Сербської, побудованої на кошти дідача Олександра Любомирського, власника Поберезького маєтку. В актах вказується, що «церква плетньова з солом'яною стріхою, стоїть на пагорбі неподалік від села, перекрита глухим куполом, без софіта» [1, с. 94-95].

Таблиця 1. Історична картографія населеного пункту Зозуляни

	Назва	Дата видання	Автор
	Carte de la Pologne divisée par provinces et Palatinats et subdivisée par districts	1767	Річчі Заноні
	Военно-топографическая карта Херсонской губернии	1877	-
	-	1913	Шуберт
	Подробная топографическая карта Молдовы Советского времени	1985	-

II етап – закладка храму – 1845. З Подільських єпархіальних відомостей відомо, що кам'яна церква в селі Зозуляни була закладена в 1845 році [2, с. 82; 3, с. 27]. Та ж дата фігурує в польському географічному словнику [4, с. 664]. Церква споруджена на кошти парафіян і стараннями священика Симеона Лозинського [2, с. 82; 3, с. 27]. Згодом церква отримує вигляд круглої ротонди з ризалітами по осі південь – північ, яка дійшла до наших днів. Зозулянська ротонда центричної композиції, перекрита півсферичним куполом, що опирається на зовнішні стіни. Внутрішній простір церкви Св. Параскеви Сербської сприймається єдиним цілим. Внутрішнє середовище ротонди не має висотного розкриття, увесь інтер'єр відкритий для глядача. Апсида вітваря, у вигляді півкола, займає половину східної частини храму. Циліндрична цілість внутрішнього простору з півкруглими

ризницею та паламарнею була характерною для храмів-ротонд в період класицизму. Іконостас в церкві був дерев'яний, двоярусний, оздоблений живописними іконами, виконаними частково на полотні, а частково на дереві [5, с. 171]. Інтер'єр церкви розписаний фресками (іл. 8). Зовні вікна оздоблені напівциркульними перемичками і трикутними сандриками. Ризаліти увінчані лаконічними трикутними фронтонами. Підтримуючи стилістичну композицію, ймовірно, над головним входом так само був трикутний сандрик, який не брегігся до нашого часу. Завершує композицію купол, увінчаний глухою главкою на невеличкій бані. Церква не має нартексу, що було характерною особливістю для храмів-ротонд даного регіону. Причини могли бути наступні: за однією з версій, нартексу не було через брак грошей на будівництво. Ймовірно, так само церква могла мати дерев'яний притвор, який пізніше був втрачений через застарілість матеріалу, що призвело до його руйнування. На карті Херсонської губернії 1877 року позначені дві сакральні споруди в селі: дерев'яна і кам'яна. Тоді храм існує на II етапі побудови, саме тому ця дерев'яна споруда скоріше за все є дзвіницею (табл.1), але будь-яких зображень чи описів храму не збереглося.

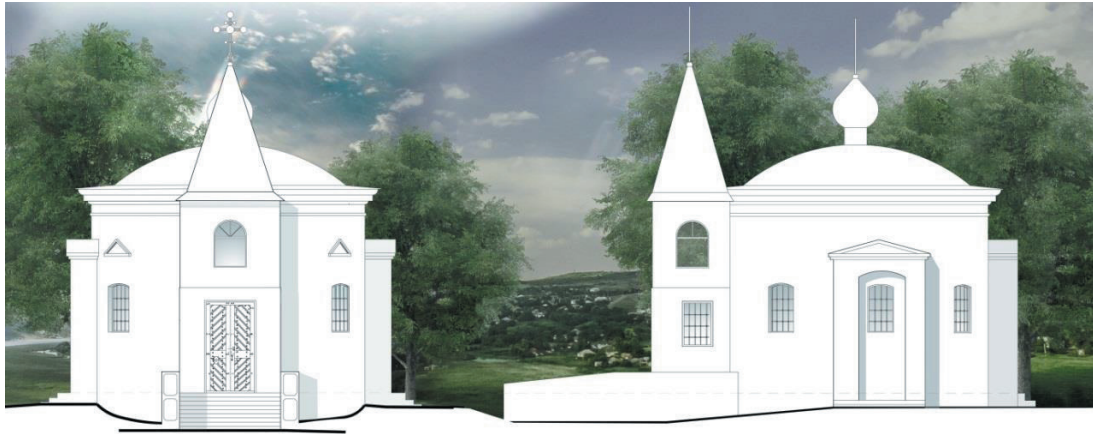
Іл. 1. Гіпотетична графічна реконструкція церкви на II етапі існування за аналізом кладки і аналогами

III етап – перебудова, добудова – 1895. В 1895 р. до храму із заходу прибудовують дзвіницю за вимогами Синоду до загального образу церкви: будь-які куполи замінюють на цибулинні, до церкви прибудовують дзвіницю з гострим шатровим дахом тощо [2, с. 82; 3, с. 27]. Про добудову також свідчить різна кладка (різні розміри і принципи кладки) загального об'єму церкви і об'єму дзвіниці, продовження карнизу в об'ємі останньої (див. іл. 2 і 3), а також використання цегли в напівцикульній перемичці другого ярусу прибудованої дзвіниці. Є.Сіцінський зазначає: «...у входа придѣлана каменная лѣстница с кирпичными узорчатými перилами» (частина геометричного орнаменту читається з лівого торця перил на фото руїн (іл. 2). Згодом півцикульні вікна замінюють прямокутними, а завершення вікон з циркульних стають прямокутними (іл. 3).

IV етап – 1921-1929 – занепаду і відновлення. З приходом радянської влади на території Подністров'я залишилось кілька парафій. Внаслідок недогляду церква починає руйнуватися і до початку 10-х років ХХІ ст. втрачає покриття покрівлі, кам'яне перило сходів, повністю руйнується дах дзвіниці. До наших днів церква-ротонда дійшла в стані руїн (іл. 5). Аналізуючи кладку і загальний стан, знаходимо на фасадах, а саме тільки на ризалітах, окремі камінці з зображенням горизонтально орієнтованого хреста.

Після розбору кладки 1895 року знаходимо ті самі знаки з головного фасаду. Звідси випливає, що на II етапі церква дійсно мала ризаліт з третьої сторони, ідентичний іншим. Храм включено до державного реєстру пам'яток республіканського значення (ох. №38) [6]. У 2012 році починається відбудова цього унікального сакрального об'єкта. Проте

її проводять без комплексного історико-архітектурного дослідження. Дзвіницю зносять, залишаються тільки невеликі стовпчики у вигляді контрфорсів. Сходи ризалітів і перила розбирають.

Іл. 2. Місцеві аналоги (зліва направо): храм Параскеви Сербської у с. Валя-Адинке; Храм Михайла Архангела у с. Строїнці; Храм Андрія Первозваного у м. Тирасполь (не зберігся)

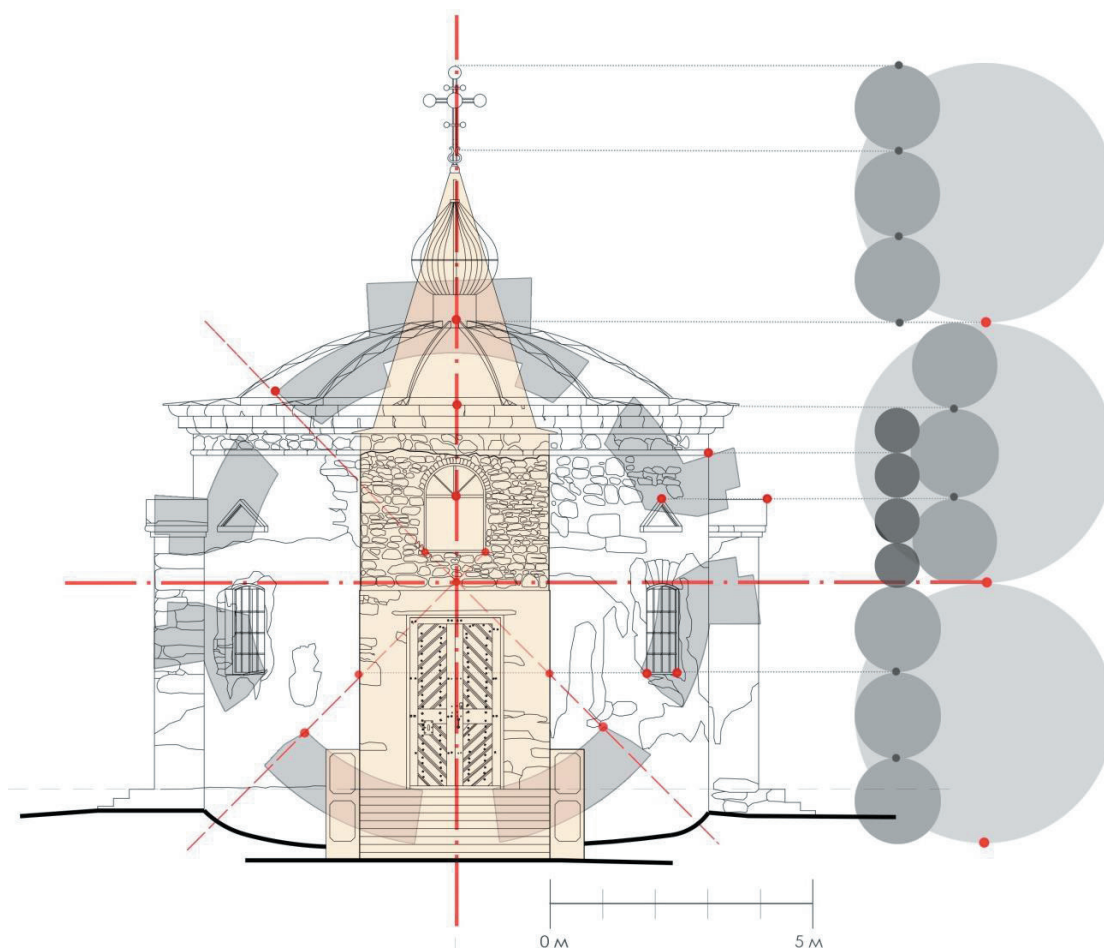
Іл. 3. Місцеві аналоги (зліва направо): храм Параскеви Сербської у с. Валя-Адинке; Храм Михайла Архангела у с. Строїнці; Храм Андрія Первозваного у м. Тирасполі (не зберігся)

Іл. 4. Картограма втрат станом на 2014 рік

Іл. 5. Стан церкви на початку XXI ст. [10; 11].

Іл. 6. Аналіз композиції

II. Аналіз композиції і планувальної структури. Церква-ротонда бере свій початок від давньоруської держави, хоча і в ті часи була досить рідкісним явищем [7]. Нерідко ротонди будувалися з іншим підтекстом: не як православні, а як інославні, наприклад, язичницькі храми.

На основі композиційного і пропорційного аналізу церкви-ротонди можемо зазначити такі особливості: загальний об'єм церкви ідеально вписується в куб, тобто діаметр за

зовнішніми габаритами є висотою церкви. Саме ці габарити і картографічне підтвердження розташування церкви говорить про те, що церква-ротонда стоїть на тих самих фундаментах, на яких була побудована плетньова і має такі самі принципи композиції і пропорції. Церква має три апсиди у вигляді прямокутних ніш в стінах зі східної, північно-східної та північно-західної сторін. По головних осях на північ, південь та схід розташовані ризаліти: з північного фасаду залишився дверний отвір, з південного фасаду дверний отвір був закладений в ході сучасної добудови, східний ризаліт – глухий. Вікна розташовані по осях 45°. За місцевими аналогами з церквою св. Олександри в селі Лебедівка Черкаської області, зведеною в 1843 році можемо припустити, що церква мала такий самий ризаліт з заходу і виконувала функцію притвору. Але згодом відповідно до указу Синоду ризаліт було знесено та добудовано дзвіницю.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна стверджувати, що кам'яна ротонда в Зогулянах побудована за характером і формами першого задуму архітектора. У своїй композиції має певний модуль і принципи побудови. Хоча для цієї місцевості архітектурний проект був рідкісним явищем, церква побудована архітектором, але проект не зберігся. За своєю архітектонікою і просторовим устроєм ротонда абсолютно цілісна і гармонійна.

На основі історико-архітектурного аналізу розроблено реставраційні заходи:

1. Розробити комплексні заходи фізичного збереження храму-ротонди в нерозривному зв'язку з архітектурним і природним оточенням;
2. Розробити проект комплексної реставрації храмового комплексу;
3. Провести реставраційні роботи храму-ротонди методом консервації, ремонту, відновленням втрачених елементів споруди, що мають мистецьку цінність, на основі науково-обґрунтованої документації;
4. Вдосконалити інженерні мережі, під'їзди і дороги до храму, забезпечити освітлення храмової території,
5. Розробити проект благоустрою храмової території з врахуванням природних ландшафтних умов.

Висновки. В процесі дослідження було виявлено архітектурно-композиційні особливості церкви Параскеви Сербської та визначено етапи її будівництва. Храм належить до рідкісного типу храмів-ротонд, які не були типовим явищем на Поділлі та в Бессарабії. Охарактеризовано особливості архітектурного вирішення та мистецького вистрою перших етапів. Доведено на підставі досліджень необхідність проведення фахової реставрації унікального сакрального об'єкта з відновленням архітектурного вигляду на II етапі його побудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 53. – Од. зб. 2: Описание костелов Ямпольского и Рашковского деканатов. – Арк. 155.
2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета: Приложение к Подольским епархиальным ведомостям за 1892-1893 годы. – Каменец-Подольский, 1893. – Вып. 6 (1893). – 699 с.
3. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета: Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – 1267 с.
4. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14 (1895): [Worowo - Żyżyn] / Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. – W. – 960 s.

5. Гульдман В. Населенные места Подольской губернии: Алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений /. Издание Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1893. – 636 с.
6. Государственный реестр памятников республиканского и местного значения ПМР: Верховный Совет Приднестровской Молдавской Республики. Постановление № 622. – 2002. – URL: <http://culture.gospmr.org/istoricheskoe-nasledie/86-nedvizhimye-ob-ekty-kulturnogo-naslediya-pmr/637-gosudarstvennyj-reestr-pamyatnikov-respublikanskogo-i-mestnogo-znacheniya-pmr>
7. Иоаннисян О.М. Храмы-ротонды в Древней Руси // Иерусалим в русской культуре. – М.: ВНИИТАГ, 1994. – 224 с.
8. Раскин А. М. Ротондальные храмы феномен в истории отечественного зодчества. // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – Том. 1, № 4. – С. 260-264.
9. Ворон Б. Вдосконалення чи спотворення: вплив синодального указу 1830 року на церковне будівництво Волині // Вісник інституту «УКРЗАХІДПРОЕКТРЕСТАВРАЦІЯ». – 2009. – Ч. 19. – С. 54-62
10. Дивный храм св. Параскевы Сербской. – URL: <http://rm-hv.ru/ribblagoch/578-prihod-prp-paraskeyu-serbskoy.html>
11. Фото-жизнь. Корневой каталог. – URL: <http://www.lifeisphoto.ru/fullscreen.aspx?id=1000821>

УДК 72.03.711(-1000 /+1000)

doi: 10.31650/2519-4208-2019-19-199-208

РАЗВИТИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ СТЕПНОЙ И ЛЕСОСТЕПНОЙ ЗОН ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ ОТ КОНЦА СКИФСКОГО ПЕРИОДА ДО V В. Н. Э.

Польщикова Н. В., к. арх., доцент кафедры ДАС

Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Аннотация. Развитие и становление архитектурно-строительных традиций степной и лесостепной зон Восточной Европы от конца скифского времени до V в. н. э. рассматривается отдельно для степной и лесостепной зон в двух основных периодах: от конца скифского времени (конец IV – первая четверть III в. до н. э.) до второй четверти I тыс. н. э. (позднелатенское и раннеримское время); вторая четверть I тыс. н. э. (позднеримское время). Развитие строительства в степной зоне, ареале обитания кочевников, осуществлялось в основном в сооружениях захоронений. Это – курганы сарматов и ранних племен гуннского круга. Все сооружения оседлого населения, а также переходящего от кочевого уклада жизни к оседлости соответствовали типам, сложившимся ранее у оседлого населения. Влияние строительной практики кочевников Степи с III в. до н. э. по IV в. н. э. никак не сказалось на архитектурно-строительной практике оседлого населения Степи и Лесостепи. Архитектура поздних скифов в Крыму (III в. до н. э. – IV в. н. э.) сложилась под влиянием архитектуры античных эллинистических городов Северного Причерноморья.

Ключевые слова: Степь, Лесостепь, племена, номады, строительная практика, архитектурно-строительные традиции, типы сооружений.